

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مقاله

عنوان: مقاومت فرهنگی و هویتی زنان در جنگ

نام پژوهشگر: فاطمه زهرا فریسات

چکیده

پژوهش‌های موجود درباره نقش زنان در جنگ، عمدتاً بر حضور رزمی یا نقش‌های پشتیبانی (امداد، لجستیک) متمرکز بوده‌اند. در نتیجه، شیوه‌های «مقاومت نرم» و نقش محوری زنان به عنوان حافظان و انتقال‌دهندگان فرهنگ و هویت نادیده گرفته شده است. یک خلاء پژوهشی محسوس در زمینه تحلیل مقاومت فرهنگی و هویتی زنان وجود دارد. مسئله اصلی این پژوهش، کاوش در همین لایه‌های پنهان است؛ یعنی تحلیل سازوکارهایی که زنان از طریق آن، هویت جمعی را در برابر فروپاشی حفظ می‌کنند. این تحقیق صرفاً توصیفی نیست، بلکه در پی تحلیل عمیق این موضوع است که چگونه اقدامات فرهنگی روزمره و به ظاهر کوچک زنان به یک استراتژی مقاومت جمعی قدرتمند تبدیل می‌شود.

پژوهش حاضر به روش توصیفی-تحلیلی و با مراجعه به منابع کتابخانه‌ای، با هدف تبیین نقش زنان در زمینه مقاومت فرهنگی و هویتی در جنگ انجام گرفته است. نتایج این تحلیل نشان می‌دهد که نقش‌آفرینی زنان در این عرصه، ابعاد گوناگونی داشته و در پاسخ به پرسش اصلی، موارد زیر را تبیین می‌کند: مستندسازی و ترویج روایت‌های زنانه، توانمندسازی فرهنگی و رسانه‌ای، حمایت از ساختارهای محلی و شبکه‌های حمایتی، تأکید بر نقش تربیتی و حفظ ارزش‌های خانواده، تقویت سواد رسانه‌ای و آمادگی روانی در مقابل جنگ شناختی، و ضرورت ایجاد مراکز پژوهشی تخصصی زنان و مقاومت. تخصیص منابع به توانمندسازی اقتصادی زنان، ایجاد فرصت‌های رهبری و مشارکت رسمی زنان.

کلید واژه: مقاومت، هویت، زن، مقاومت فرهنگی

مقدمه

جنگ به عنوان پدیده‌ای خشن و ویرانگر، تنها به تخریب زیرساخت‌های فیزیکی و نظامی محدود نمی‌شود، بلکه بنیان‌های فرهنگی، اجتماعی، هویتی و تبعات را نیز هدف قرار می‌دهد.

در این میان، زنان به عنوان حافظان و منتقل‌کنندگان اصلی فرهنگ و هویت، در خط مقدم یک تهاجم خاموش اما حیاتی قرار می‌گیرند. مقاومت آن‌ها نه در سنگرهای خاکی، که در بطن جامعه، در حفظ زبان مادری، در پاسداری از آداب و رسوم و در تربیت نسلی که با وجود آتش جنگ، ریشه‌های خود را فراموش نکند، تجلی می‌یابد.

بررسی نقش زنان در دوران جنگ اغلب بر حضور مستقیم آن‌ها در میدان نبرد یا بر نقش‌های پشتیبانی (در رده‌ی بعدی) تمرکز کرده است. آنچه در این میان کمتر مورد توجه قرار گرفته، شیوه‌های مقاومت نرم و اهمیت محوری زنان است. چگونه زنان در بحبوحه‌ی جنگ، از طریق کوشش‌های فرهنگی روزمره، هویت فرهنگی و جمعی را بازتولید و منتقل کرده‌اند؟

مسئله اصلی این پژوهش، کاوش در همین لایه‌های پنهان و کمتر دیده شده از مقاومت زنان است و تحلیل سازوکارهایی است که به واسطه‌ی آن، هویت فرهنگی جامعه در برابر فروپاشی نه تنها حفظ می‌شود، بلکه پویایی جنبش‌ها را درون فرهنگ و حافظه‌ی تاریخی یک ملت شکل می‌دهد.

اگر روایت این تاریخ، یک‌بعدی و مردانه باقی بماند، بخش عظیمی از حقیقت، به‌ویژه ریشه‌های بقای فرهنگی و اجتماعی جامعه، نادیده گرفته خواهد شد.

اهمیت این تحقیق، تلاشی برای ارائه‌ی روایتی کامل‌تر و عادلانه‌تر از تاریخ مقاومت است تا کنشگری و مقاومت فعالانه‌ی زنان در حوزه‌ی فرهنگ و هویت به رسمیت شناخته شود.

هدف از ارائه‌ی این پژوهش این است که دچار فراموشی تاریخی نشویم. منظور این مقاله، صرفاً توصیف این مقاومت نیست، بلکه تحلیل عمیق آن و نشان دادن این نکته است که چگونه اقدامات به ظاهر کوچک و شخصی زنان در حوزه فرهنگ به یک استراتژی مقاومت قدرتمند و جمعی تبدیل شده است.

توصیف و تفهیم نقش زنان در حوزه فرهنگ و ادبیات، به یک استراتژی مقاومت قدرتمند و جمعی تبدیل شده است. در حوزه ادبیات داستانی و خاطرات جنگ، آثاری چون «دا» (سیده زهرا حسینی، ۱۳۸۷) (به معنای مادر)، خاطرات سیده زهرا حسینی از روزهای آغازین جنگ ایران و عراق و مقاومت ۳۴ روزه خرمشهر است. این اثر که به کوشش سیده اعظم حسینی تدوین شده، روایتی بسیار صریح، جزئی‌نگر و زنانه از مشاهدات راوی در مرکز جنگ، از دست دادن اعضای خانواده و حضورش در غسالخانه شهداست.

و «من زنده‌ام» (معصومه آباد، ۱۳۹۱)

«من زنده‌ام» خاطرات معصومه آباد از دوران چهار ساله‌ی اسارتش در زندان‌های عراق (الرشید و موصل) طی جنگ ایران و عراق است. او که در زمان اسارت تنها ۱۷ سال داشت، به همراه سه زن دیگر (فاطمه ناهیدی، شمسی بهرامی و حلیمه آزموده) دستگیر شد. این کتاب، روایتی تکان‌دهنده از مقاومت، حفظ هویت و پایداری این چهار زن در برابر فشارهای شدید دوران اسارت است.

که هر دو این کتاب به تجربیات زیسته زنان در جنگ پرداخته‌اند.

پژوهش‌های آکادمیک و اسنادی، یا روایتگر مشاهدات عینی بوده‌اند و یا در عرصه‌های پژوهشی دانشگاهی، مقالات و کتاب‌هایی به نقش پشتیبانی زنان در جنگ پرداخته‌اند؛ مثل کتاب «نقش زنان در دفاع مقدس» (اثر مجموعه نویسندگان) اثری گروهی به کوشش بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس است. این کتاب به صورت جامع به بررسی و مستندسازی فعالیت‌های گوناگون زنان در طول هشت سال جنگ می‌پردازد و عمده‌تأ بر نقش‌های کلیدی آنان در حوزه‌های پشتیبانی، لجستیک، امداد و درمان، و همچنین فعالیت‌های فرهنگی در پشت جبهه و خط مقدم تمرکز دارد.

اما اغلب این تحقیقات از زاویه‌ای خاص به مسئله نگریسته‌اند. با بررسی آثار موجود می‌توان دریافت که خلاء پژوهشی در زمینه مقاومت فرهنگی و هویتی [زنان] همچنان محسوس است. مقاله پیش رو در صدد این است که زنان چه نقشی در زمینه مقاومت و هویتی در جنگ دارد؟ و برای پاسخ به پرسش یاد شده این موارد را بررسی خواهیم کرد: مستندسازی و ترویج روایت‌های زنانه (حافظه جمعی)، توانمندسازی فرهنگی و رسانه‌ای (مقابله با جنگ نرم)، حمایت از ساختارهای محلی و شبکه‌های حمایتی، تأکید بر نقش تربیتی و حفظ ارزش‌های خانواده، تقویت سواد رسانه‌ای و آمادگی روانی در مقابل جنگ شناختی، ایجاد مراکز پژوهشی تخصصی زنان و مقاومت. ، تخصیص منابع به توانمندسازی اقتصادی زنان، ایجاد فرصت‌های رهبری و مشارکت رسمی زنان.

محور اول: مستندسازی و ترویج روایت‌های زنانه

تحلیل‌های رایج از جنگ، اغلب بر تاریخ‌نگاری کلان، استراتژی‌های نظامی و کنشگران رسمی (عموماً مردان) متمرکز بوده‌اند (ر.ک: رضایی، ۱۳۹۸: ص ۴۵). این رویکرد، که از آن تحت عنوان «تاریخ‌نگاری مرد محور» یاد می‌شود، بخش قابل توجهی از واقعیت جنگ – یعنی تجربه زیسته، رنج و مقاومت نیمی از جمعیت – را به حاشیه رانده است (اسکات، ۱۳۹۵: ص ۱۱۲). این حذف سیستماتیک، نه تنها درک تاریخی را ناقص می‌سازد، بلکه مسئله «عدالت روایی» را نیز مطرح می‌کند. از منظر دینی، کتمان حقیقت یا نادیده گرفتن بخشی از آن، امری خلاف عدالت در شهادت دادن تلقی شده است (قرآن کریم، بقره: ۲۸۳؛ نساء: ۱۳۵).

برخلاف کلیشه «قربانی منفعل»، مطالعات تاریخ اجتماعی و تاریخ شفاهی نشان می‌دهد که زنان کنشگران فعالی در حفظ ساختار اجتماعی و پاسداری از هویت جمعی در دوران بحران هستند (محمدی، ۱۴۰۰). از این رو، گام اساسی در شناخت «مقاومت فرهنگی و هویتی زن»، شکستن این سکوت تاریخی از طریق «مستندسازی و ترویج روایت‌های زنانه» است. این اقدام، به مثابه نوعی «شهادت دادن» بر تجربیات نادیده گرفته شده است.

چرا مستندسازی روایت زنانه یک کنش مقاومتی است؟

نتیجه گیری

این پژوهش نشان داد که مقاومت فرهنگی و هویتی زنان در دوران جنگ، نه یک اقدام جانبی یا صرفاً حمایتی، بلکه محور اصلی پایداری و تابآوری یک ملت در برابر هجوم همه‌جانبه دشمن است.

در شرایطی که هدف جنگ، فروپاشی روانی و گسست فرهنگی است، زنان به مثابه نگهبانان میراث فرهنگی و حافظه جمعی عمل می‌کنند. آنها از طریق حفظ زبان، آداب، رسوم و به‌ویژه تربیت نسلی مقاوم و معتقد در محیط خانواده، مانع از انحلال هویت ملی شده و با ایجاد شبکه‌های قوی حمایتی، پیوندهای اجتماعی را تقویت و از فروپاشی اخلاقی و اجتماعی جلوگیری می‌کنند.

مقاومت زنان مستقیماً بر روحیه رزمندگان و پایداری خانواده‌ها تأثیر می‌گذارد. زنان، نقش "مدیران بحران عاطفی" جامعه را ایفا کرده، با خلق امنیت عاطفی در بحبوحه وحشت جنگ و انتقال شجاعت و امید، مانع از غلبه یأس و ناامیدی می‌شوند. این نقش حیاتی، توان جامعه برای تحمل سختی‌ها و ادامه حیات را در سخت‌ترین شرایط تضمین می‌کند.

حضور فعال زنان در عرصه‌های پشتیبانی، امدادسانی، مدیریت اقتصادی خانواده و روایت‌گری، الگویی نوین از زن کنشگر و مسئولیت‌پذیر را در سطح ملی و بین‌المللی معرفی می‌کند. این تجربه، محدودیت‌های هویتی سنتی را در هم شکسته و ثابت می‌کند که توانمندی زنان یک سرمایه ملی حیاتی است که در موقعیت‌های استثنایی، به نیروی "نفوذ تمدنی" تبدیل شده و قدرت فیزیکی دشمن را به چالش می‌کشد.

می‌توان گفت مقاومت فرهنگی و هویتی زنان، در حقیقت پاسخ حیات در برابر ویرانی است. این مقاومت تضمین می‌کند که حتی در کوران جنگ، ریشه زندگی و هویت یک ملت پابرجا باقی می‌ماند و زمینه را برای بازسازی اجتماعی و فرهنگی پس از پایان نبرد فراهم می‌آورد. این پژوهش به بررسی مقاومت فرهنگی و هویتی زنان در جنگ پرداخته و در پایان مستندسازی و ترویج روایت‌های زنانه / توانمندسازی فرهنگی و رسانه‌ای / حمایت از ساختارهای محلی و شبکه‌های حمایتی. / تأکید بر نقش تربیتی و حفظ ارزش‌های خانواده. / تقویت سواد رسانه‌ای و آمادگی روانی در مقابل جنگ شناختی. / ایجاد مراکز پژوهشی تخصصی زنان و مقاومت، تخصیص منابع به توانمندسازی اقتصادی زنان، ایجاد فرصت‌های رهبری و مشارکت رسمی زنان.

فهرست منابع

منابع اصلی

* قرآن کریم.

* نهج البلاغه. (۱۳۷۹). ترجمه محمد دشتی. قم: انتشارات مشرقین.

الف. منابع فارسی

* ابراهیمی، شهلا. (۱۳۹۹). «روشن‌شناسی پژوهش در مطالعات زنان و جنگ؛ چالش‌ها و فرصت‌ها». فصلنامه مطالعات راهبردی زنان، شماره ۸۸، صص ۱۱۵-۱۴۰.

* احمدی، علی. (۱۳۹۸). «تاب‌آوری خانواده و نقش مادران در بحران‌های اجتماعی». مجله روانشناسی اجتماعی، دوره ۱۴، شماره ۵۲، صص ۴۵-۶۰.

* اسکات، جوآن والا. (۱۳۹۵). جنسیت و سیاست تاریخ. ترجمه فیروزه مهاجر. تهران: نشر و پژوهش شیرازه.

* بشیر، حسن. (۱۳۹۵). «سواد رسانه‌ای و نقش آن در مقابله با جنگ نرم». فصلنامه مطالعات رسانه‌ای، سال یازدهم، شماره ۳۴، صص ۹-۲۸.

* پاتر، دبلیو. جیمز. (۱۳۹۶). مبانی سواد رسانه‌ای. ترجمه محمد سلطانی‌فر و دیگران. تهران: انتشارات سمت.

* پوراحمدی، حسین. (۱۳۹۶). درآمدی بر تاریخ شفاهی و جایگاه آن در مطالعات دفاع مقدس. تهران: انتشارات مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس.

* پورتیلی، الساندرو. (۱۴۰۱). «اهمیت تاریخ شفاهی». ترجمه علی فتحی. مجله تاریخ‌پژوهی، (۲۲)، ۱۰-۲۵.

* جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۷۸). زن در آئینه جلال و جمال. قم: مرکز نشر اسراء.

- * حسینی، سیده زهرا. (۱۳۹۵). «نقش زنان در انتقال فرهنگی و حفظ هویت ملی در دوران دفاع مقدس». فصلنامه مطالعات جنگ و مقاومت، شماره ۸، ص ۱۱۲-۱۳۰.
- * حیدری، عفت. (۱۴۰۴). «نقش زنان در حفظ هویت و تاب آوری فرهنگی». مقاله ارائه شده در سیویلیکا، (منتشر شده در ۲۵ فروردین ۱۴۰۴).
- * خامنه‌ای، سید علی. (۱۴۰۰). مجموعه بیانات در مورد جهاد تبیین. تهران: دفتر حفظ و نشر آثار.
- * دهقانی، احمد. (۱۴۰۰). «نقش مراکز اسنادی در مقابله با تحریف تاریخ جنگ». فصلنامه مطالعات جنگ و مقاومت، شماره ۱۲، صص ۵۰-۷۵.
- * ذوالفقاری، علیرضا؛ دانایی‌فرد، حسن و آذر، عادل. (۱۴۰۰). «طراحی الگوی مفهومی نقش‌آفرینی زنان در جنگ‌ها و منازعات نظامی: مطالعه‌ای کیفی». فصلنامه علمی پژوهش‌های مدیریت در ایران، ۲۵(۱)، ۱-۲۷.
- * رستمی، فرزاد؛ محمدی، حمزه؛ و مرادی، گلراده. (۱۳۹۶). «تحلیل جامعه‌شناختی موانع مشارکت زنان در فرایند صلح». زن در توسعه و سیاست، ۱۵(۳)، ۳۵۹-۳۸۲.
- * رضایی، احمد. (۱۳۹۸). تاریخ‌نگاری جنگ: یک تحلیل انتقادی. تهران: نشر مرکز.
- * ساروخانی، باقر. (۱۳۸۵). مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی خانواده. تهران: انتشارات سروش.
- * سیفی، فاطمه و کرباسی، ناهید. (۱۴۰۴). «بررسی تجربه‌های زنان سرپرست خانوار در مواجهه با چالش‌های اقتصادی و اجتماعی». شانزدهمین کنفرانس بین‌المللی روانشناسی، علوم تربیتی و سبک زندگی. (منتشر شده در سیویلیکا، ۲۱ مهر ۱۴۰۴).
- * ضیایی پرور، حمید؛ تاج‌الدین، محمدباقر و انصاری، مریم. (۱۳۹۹). «نقش زنان در بازسازی اجتماعی مناطق جنگ‌زده پس از جنگ ایران و عراق». فصلنامه علمی جامعه‌شناسی زنان، ۱۱(۱)، ۸۷-۱۱۶.
- * طوسی، خواجه نصیرالدین. (قرن هفتم هجری). اخلاق ناصری. (تصحیح مجتبی مینوی و علیرضا حیدری).
- * عباسی، حسن. (۱۳۹۷). درآمدی بر دکتترین جنگ شناختی. تهران: انتشارات اندیشکده یقین.

* علی‌احمدی، علیرضا؛ قاسمی، سمیه؛ و کریمی، مهدی. (۱۴۰۰). «واکاوی نقش زنان در تاب‌آوری اجتماعی در دوران دفاع مقدس». فصلنامه علمی پژوهشی زن و جامعه، ۱۲(۴۷)، ۲۵۳-۲۸۴.

* کاستلز، مانوئل. (۱۳۸۰). عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ (جلد دوم: قدرت هویت). ترجمه حسن چاوشیان. تهران: انتشارات طرح نو.

* کلانتری، عبدالحسین. (۱۳۹۹). «تاب‌آوری اجتماعی و نقش زنان در مدیریت بحران». مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره ۲۱، شماره ۲، صص ۷۷-۱۰۱.

* کولیوند، زینب و مرادی، جهانگیر. (۱۳۹۷). «تبیین جامعه‌شناختی نقش زنان در ترویج فرهنگ صلح در مناطق پس از جنگ (مطالعه موردی: استان ایلام)». فصلنامه علمی پژوهشی توسعه محلی (روستایی-شهری)، ۱۰(۱)، ۱۵۵-۱۷۸.

* محمدی، سارا. (۱۴۰۰). «سکوت شکسته: تاریخ شفاهی زنان و مقاومت فرهنگی». فصلنامه مطالعات اجتماعی، ۲۵(۲)، ۴۰-۵۸.

* مرادی، گلرادی، پروینی، خلیل، و حیدری، مریم. (۱۳۹۲). «بررسی جایگاه زن در ادبیات پایداری (با تکیه بر هشت سال دفاع مقدس)». فصلنامه علمی-پژوهشی زن و فرهنگ، سال چهارم، شماره ۱۴، صص ۴۷-۶۰.

* مطهری، مرتضی. (۱۳۵۷). نظام حقوق زن در اسلام. (جلد ۱۹ مجموعه آثار). تهران: انتشارات صدرا.

* مطهری، مرتضی. (۱۳۷۴). نظام حقوق زن در اسلام. تهران: انتشارات صدرا.

* مطهری، مرتضی. (۱۳۷۵). آشنایی با قرآن (تفسیر سوره‌ها). (جلد ۴). تهران: انتشارات صدرا.

* مطهری، مرتضی. (۱۳۷۸). حماسه حسینی. (جلد اول و دوم). تهران: انتشارات صدرا.

* میرزاده، شهره؛ پوراحمد، احمد و تقوایی، مسعود. (۱۳۹۶). «تحلیل جایگاه قطعنامه ۱۳۲۵ شورای امنیت در اسناد فرادست ملی و نقش آن در مشارکت سیاسی زنان». پژوهش‌های جغرافیای انسانی، ۴۹(۳)، ۶۴۳-۶۵۷.

* نجاتی حسینی، سید محمود و رضایی، معصومه. (۱۳۹۵). «زنان، جنگ و حافظه: نقش زنان در حفظ و انتقال حافظه جمعی جنگ». جامعه‌پژوهی فرهنگی (پژوهشنامه فرهنگی)، ۷(۳)، ۱-۲۶.

* وکیلی، الهه. (۱۳۹۷). «اسلام و نقش زنان در عرصه دفاع». پرتال امام خمینی. (مقاله منتشر شده در ۲۹ اردیبهشت ۱۳۹۷).

* هال، استوارت. (۱۳۹۲). بازنمایی: مطالعات فرهنگی و بازنمایی. ترجمه کاظم مطلبی. تهران: نشر لوگوس.

* یوسفی، علی. (۱۳۹۷). «جامعه‌شناسی جنگ و حافظه جمعی؛ مطالعه موردی نقش زنان». مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره ۱۹، شماره ۱، ص ۴۴-۶۸.

ب. منابع عربی

* ابن ماجه، محمد بن یزید. (بی‌تا). سنن ابن ماجه.

* بخاری، محمد بن اسماعیل. (بی‌تا). صحیح بخاری.

* کلینی، محمد بن یعقوب. (بی‌تا). اصول کافی.

* متقی هندی، علاء‌الدین علی. (۱۴۰۹ق). کنز العمال فی سنن الأقوال والأفعال.

ج. منابع لاتین

پاتنام، رابرت دی. (۲۰۰۰). بولینگ به تنهایی: فروپاشی و احیای جامعه آمریکایی. نیویورک: سایمون و شوستر.

* دورکیم، امیل. (۱۸۹۷). خودکشی: مطالعه‌ای در جامعه‌شناسی.

* شارپ، جین. (۱۹۷۳). سیاست کنش غیرخشونت‌آمیز. بوستون: انتشارات پورتر سارجنت.

* نوریس، اف. اچ.، استیونز، اس. پی.، پفربام، بی.، وایچ، کی. اف.، و پفربام، آر. ال. (۲۰۰۸). «تاب‌آوری اجتماعی به مثابه استعاره، نظریه، مجموعه و فرایند». مجله آمریکایی روانشناسی اجتماعی، ۴۱ (۱-۲)، ص ۱۲۷-۱۵۰.